

ZAMAN GEÇMEZ, BİZ GEÇERİZ

WENDY M. K. SHAW

Sık sık zamanın nasıl geçtiğinden bahsederiz ancak, belki de şeylerin zamanın içinden nasıl geçtiğini konuşmak daha yerinde olur. Çünkü zaman varlığını elbette sürdürecektir. Bizler ve bize ait olan şeyler ise, yok olmaya mahkum. Sinem Dişli'nin işleri bize şunu fısıldıyor: Aslında geçen şey zaman değil; zamanın durgunluğundan geçen biziz. Bu gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü—yani çağlar boyu sanıldığı gibi aksinin doğru olmadığını—söylemek kadar açık aslında. Yine de zamanın geçişinden bahsetmeyi sürdürüyoruz. Zamandan geçenin asıl biz olduğumuzu kabul etmek ise her şeyi değiştiriyor.

Şeyleri korumanın tek yolu onları akışlarına bırakmaktır ancak, zamanı yenercesine onlara tutunmayı seçiyoruz. Bu durumda, boğarcasına tuttuğumuz şeylerden elimizi gevşetmenin tek yolu ise, onların içinden geçmek oluyor. Yani dünyayı başka türlü deneyim etmek ya da bunun hayat görüşümüz haline gelmesine izin vermek.

Fotoğraf için tuhaf bir yer.

Fotoğraf için tek mümkün yer. Zaman ve mekan arasında hareketi yanlış anlayışımız gibi, fotoğrafın da mekanı kaydettiğini düşünürüz. Halbuki, fotoğraf bir zaman aralığını kaydeder. Son dokuz yıldır Sinem, GAP Barajı sebebiyle Fırat Nehri Havzasında yaşanan su baskınlarını takip ediyor. Devletin elektriğin gelişi ve moderniteyi kutladığı noktada Sinem bize yıldızlara bakmayı anımsatıyor.

Gözlemleri mikroskopikten astronomiğe doğru geniş aralığa yayılıyor; bakterilerden Samanyolu'na, yer ve gök arası etkileşimler ve eski arazilerden, tozlu taş ocaklarına, ve göllerin yeni oluşan kıyılarından insanların mağaralarda yaşadıkları eski yerleşimlere... Yalnızca kaybın değil, aynı zamanda yaşamın bireylerin çabaları sayesinde inceliklerle sebat edişinin de kaydını tutuyor.

Sinem, Soğmatar'daki antik gözlemevinde fotoğraf çektiği zamanı anlatmıştı bana: "Oraya gittim ve karşı karşıya kaldığım şeyin eziciliğine şahit oldum. Bununla nasıl baş edeceğimi bilemiyordum. Oturduğum yerde durdum. Tekrar gittim ve tekrar baktım. Yeniden kıpırdamadan oturdum. O kadar çok kez gittim ki oraya, sonunda köylüler uğraşlarım karşısında köyün elektrik sigortalarını kapatmayı teklif ettiler."

Kendisinin zamanın içinden geçmesine izin verdi. O mekanın durağanlığı içerisinde, yıldızları onlara tapan insanların o alandan gördüğü biçimde görmeye çalıştı. Gün yüzüne çıkarılacak şey olarak taşları değil yıldızları gördü. Her daim orada olan yıldızları. Köylüler de onu işte bu duruşu içinde gördüler.

İlk fotoğraflarından birinde, Louis Daguerre evinin penceresinden aşağıdaki binaları ve sokağı uzun süre pozlamıştı. Bir adamın ayakkabısını cilalayan bir boyacı dışında sokak boş gözüküyordu. Dünyanın

en meşhur ayakkabı cilası budur. Çünkü orada duran tek insanlar onlardı. Zamanın akışında, böylesi bir durgunluk hareketin ta kendisidir.

Köylüler de Sinem'i bu sebeple fark etmişlerdi. Bir otobüsle gelip birkaç saat kalıp, etrafına bakıp gitmemişti. Yıldızları görmek için durağan bir biçimde kalmıştı. Bu yüzden de, yıldızları görebilsin diye köyün ışıklarını kapattılar. O anda, Sinem, zamanın asla geçmediğini keşfetti. Yıldızlar o engin boşluğun içinde hâlâ parlıyorlardı. O anda, on iki bin yıl önce orada durup yıldızlara bakan insanlardan hiç de farklı bakmıyordu. Üstelik yıldızlar da onu geçmişin ya da bugünün köylülerini gördüklerinden hiç de farklı görmüyorlardı.

Zaman durgundur. Biz onun içinden geçeriiz. Bir tapınak inşa ettiler, yıldızları kaydetmek için. Sinem de bir fotoğraf çekti, yıldızları kaydetmek için. Onlar geçti, biz de kalmayacağız. Sinem ise orada, o köyde durup kaldı.

Arkeoloji zamanın durağanlığının ifşa edilişi midir yoksa bir yeniden diriltme çabası mıdır? Arkeoloji bilimin dili ile araştırır ancak bu bakış ile sanatta saklı o katmanlı manevi peyzajını araştıramaz.

Göbekli Tepe düz bir arazide yükselir. Binlerce yıllık yerleşik yaşamın sonucu inşa edilmiş bir höyüktür. Orayı seçen insanların bilgisi belli. Bu höyük bölgedeki en yüksek tepelerden biri, ulaşımı zor olsa da yine de tırmanmaya değer: Gökyüzünün açık olduğu bir günde, her yöne doğru 40 kilometreden fazlasını görebilirsiniz. Bu nokta hem dünyanın göbeğidir hem de bir göbek deliği, bir *omphalos*, yani dünyanın doğal merkezidir. Nefes alıp vererek, o göbek on bin yıldır uyudu. 1963 yılında, arkeologlar buranın geçmişe bir pencere sunabileceğini fark ettiler. Gördükleri şeye dair hiçbir fikirleri olmadan, kalıntıları yanlış değerlendirdiler: Roma mezarlığı. Sonra daha geniş bir araştırma yaptılar. Daha derin kazdılar. Daha fazlasını öğrendiler.

Bölgeye dair jeoradar araştırmalar üzerlerinde kabartmalar bulunan T biçimli kireçtaşı dikilitaşları barındıran yirmiden fazla dairesel yerleşke olduğunu gösteriyor. Her dairedeki kabartmalar da farklı: Birinde yılanlar varken, bir diğerinde akbabalar bulunuyor; diğerlerinde ise böcekler, tilkiler ve hatta birkaç tane insansı şekle rastlamak mümkün. Kazılarda hem hayvan kemikleri hem de insan kafatasları ve kemikleri bulunmuş. Bu dairelerden yalnızca dokuzuna ulaşılmış henüz. Dikilitaşlar kayanın üzerinde kendileri için kazılmış girintilerin üstünde dimdik duruyorlar. Yaklaşık yüz metre uzaklığındaki bir alandan çıkartılmışlar. Yaklaşık olarak iki yüz adet dikilitaş mevcut. En büyükleri ise neredeyse elli ton ağırlığında.

Bu zamanlara, bu boyutlara, bu resimlere bakarak ne söyleyebiliriz? Çömlekçilik, metal işleme,

tekerleğin ya da yazının icadından önce insanların tahayyül edemeyeceğimiz kadar güçlü ve azimli olduklarını tahmin edebiliriz. Bunun ötesinde, yapabileceğimiz tek şey hayal etmek. Hayal etmek, bizim geçmişimiz ancak, onların geleceği olan zamandan bugüne uzananları kullanarak kendimizi taşların mekanına yerleştirmektir. Bir tepeden bakar, akıntılar ve göçmen kuşlar ile çevrilmiş verimli toprakları görürüz. Sanki çok uzaklardan gelmişiz ve bizden farklı şekilde konuşan insanlarla tanışmışızdır. Yabancıları belki de ilk görüşümüzdür bu bizim. Çok sonra Cennet Bahçesi olarak hatırlanacak bu bakir doğada yılanlardan ve örümceklerden ve tilkilerden korkmuşuzdur. Hakikat şu ki, taşların arasında kemik parçaları bırakırken nelerden bahsetmiş olabileceğini tahmin etmek dışında hiçbir şekilde bu insanlar hakkında bir şeyler söyleyemeyiz. Onlar da hikayeler anlattı, biz de anlatıyoruz. İşte bu hikayelerin arasında, o gün ve şimdi, arkeolog ve köylü, heykeltıraş ve gülle ustası, sanatçı ve yazar, insan oluyoruz.

Bu taşlar on iki bin yıllık bir saat gibidir. Tek tıklatması, güneşin ilerleyişinden ibaret. Kendi geçerken değil, biz geçerken. Sinem T biçimli megataşların gölgelerini fotoğraflarken, fotoğraf bu geçişi anladığımız bir dile çevirir: Saat kadranındaki oklara. Ancak bu, üzerinde sayılar, ölçüm noktaları olan bir kadran da değildir. Aralıksız bir şekilde çemberler çizer: Dakikalar, saatler yoktur, yalnızca bizim zamandan geçişimiz vardır. Batık taşlar güneşi yeniden gördüler ve uzun zamandır örtük kalmış olan uzamsal dönüşleri zamanı yeniden ölçmeye başladı. Taşlar da bize benzer. Onlar da dünyanın dönüşleri esnasında durağan kaldıklarını düşünürler. Ancak taşlar, ruha sahip olma şansı ile kutsanmış bizlerin paylaşmadığı yeniden hayat bulma mucizesine sahiptirler.

Bu sebeple, taşların canlılığı biz insanlarınkinden çok daha fazla desek yersiz olmaz. Belki de canlılıkları o kadar yavaştır ki hissetmek için başka bir boyut gerekir. Michelangelo, kayadan ne tür biçimler çıkacağını keşfetmek için taş ocaklarında taşları dinlemişti. Taşa biçim vermeden önce taştan öğrendi çünkü taş ona kendisinden ne olabileceğini söyleyebilirdi. Onun büyüklüğünün ellerinde ya da gözlerinde olduğunu düşünebiliriz ancak, muhtemelen asıl yeteneği nefes alan taşı dinleyebilmesindeydi. Sanki Titanların göktaşları ile oynaması gibi arkadaşları ile oyunlar oynadıkları bir meteormuşçasına taşı oyarak gülle dönüştürmeyi bilen yaşlı adam için de bu geçerliydi muhtemelen. Yoksa tanrıların manikürlü olduklarını mı düşünüyordunuz? Parmakları insanı kilden biçimlendirirken harcadıkları emek ile güçlenmiş ve de yıpranmış olmalı. Tırnaklarının içleri toprak dolu belki de. Geceleri ise, gülle oynuyorlar. Gülüyorlar. Köylüler Göbekli Tepe'nin toprağını sürüyor. Göbek gülüyor.

Bu gülen tepelerin zirvesinde, insan toplulukları, anıtlarını mezarlara gölge olacak dut ağaçları olarak diktiler. İnsanlar ellerinde birer dilek tutarak bu tepelere tırmandılar ve sonra bu dilekleri ağacın dallarına bağladılar. Yürüyüş, kadim zamanlardan beri daimî olarak yeniden doğan bir ağaca ibadet etme eylemiydi.

Şimdiyse sular yükseliyor, yürüyüş yön değiştiriyor. İçlerinde turistlerle otobüsler geliyor. Zamanın durgunluğunda uzun süre yaşayan köyler suyun altında kalıyor, balıklar insan evlerinin içinde yüzüyor. Uçaklar ve otobüsler ile yeni insanlar geliyor. Kazılmış ve oyulmuş olan tepeye yürüyorlar. Dut ağacı başka tür bir tören alayının yanlış anlaşılması anıtı olarak duruyor. Bu yeni insanlar yeni icat edilmiş bir kadim geçmişe dikkatle bakıyorlar. Daha henüz icat edilmiş bir kutsallık için inşa edilmiş en eski tapınakta bulunan İbrahim'e hayali bir tarih yazıyorlar. İlk, en büyük, en iyi. İlerleme, ölü bir geçmişini yaşatmak ve yaşayan bir geçmişini öldürmek arasındaki takastan gelecek bir servet vaad ediyor. Kaçınılmaz olarak görünse de, bu sadece değerlerin değişiminin göstergesi. Bu toprak, derisinden ürünlerin yükselmesine yardım ederek göbeğe kök salanlara aitti. Yerlerinden edildiler ve şimdi yabancılar gelip gidiyor. Yeni dalgalar, yeni otobüsler, yeni turistler ve yeni insanlar gelip gidiyor. Halen daha Sinem, uzaktaki bir şehrin soğuk kayasından yontarak ortaya çıkardığı farklı bir yaşamdan geri geliyor ve bu tepelerde, orali bir kadın olarak, diğer türlü asla girmeye kabil olmayacağı ruhunun hafızasının derinliklerine giriyor. Farklı bir yaşamı benimseyişi geride bıraktığı yaşamı görme yetisini veriyor ona.

Bir geçmişini korurken bir diğerini sileriz. Arkeoloji, kanserde yapılanın tersi bir operasyon gerçekleştirir: Doktor içerideki kristali özgürleştirmek için etrafındaki yaşayan bedeni temizler. Beden değil büyüme değerlidir, taşın içerisinde gizli heykeldir. Taş göbektir ve göbek artık gülmüyor.

Geçmişle yüz yüze gelinen her alan bir hayaletler geçidini barındırır içinde. Bazıları çok eskidir, bedenlerinde ikamet edişleri gibi şu anda etraflarını saran harabe kabuklarda da ikamet etmişlerdir. Bazılar ise daha yenidir. Taşların arasında yer alan köylerde yaşamışlardır ve bu taşları tarih olarak değil ama dokunması yüzeyler ve tanıdık anıtlar olarak değerlendirmişlerdir. Ara Güler'in 1958 yılında çektiği Geyre köyü fotoğrafları, antik çağların o yerelin günceline ait olduğu bir dünya resmediyor. Kısa süre içerisinde, bu güncellik Aphrodisias, miras ve turistlere yol açacak şekilde arkeolojik cerrah tarafından kazılacak. Bu anıtta atılan her adım, dünya mirasının neşterini savurduğu Palmira'dan Barselona'ya, Abu Simbel'den Atina'ya, her yerde tekrar eden bu süreç içerisinde orada yaşayan insanların yakın geçmişini görünmez

kılıyor şimdi. Geçmişe dair tahayyüller, küreseli inşa etmek amacı ile geçmişini kazıyıp çıkararak günümüz için yol haritalarına dönüşüyor. Tıpkı Ara gibi Sinem de bize kaçınılmazlık anlatısına razı olmayı ancak son nefesini vermeden yerel olanın da kıymetini bilmeyi hatırlatıyor.

Bir fotoğraf elinizde tuttuğunuz kağıt değildir. Duvardaki çerçevede duran resim değildir. Ekrandan parlayan piksellerin toplamı değildir. Fotoğraf, zamanın durgunluğunun bıraktığı izdir. Fotoğraf, o durağanlığın içindeki hareketimizi takip eden bir nesnedir. Parmağınızda bir ara taşıdığınız yüzüğün bıraktığı izdir. Başınızı koyarak oluşturduğunuz yastıktaki oyuktur. Hayatına su toplaması olarak başlamış nasırdır. Yaşlı adamın tırnağındaki çatlaktır ve parmaklarının gülleyi uzmanca kavrayışıdır. Tualdeki lekedir. Yıldızların ışığının dünyaya değiştiği, bir güllenin bir gülleye çarpışıdır. Işık mürekkebi ile yazarak zamandan geçişimizi bir kez daha imleyen on iki bin yıllık ilk saattir. O zamanın, o binanın, o peş peşe silinmenin, bir anlık, göze dokunan arkeolojisidir.

İnsanların binlerce yıllık zamanın durağanlığında hareketi yıldızların hareketinden daha mı az ulvi, esrarengiz ve nefes kesicidir? Bu güzelliği dinlemek bizim durağanlığımıza bağlıdır.

Dur.

Wendy M. K. Shaw Freie Universität Berlin'de İslami kültürlerin sanat tarihi profesörüdür. Kolonyalizmin kültür üzerindeki etkileri üzerine çalışmaktadır. Son kitabı *What is "Islamic" Art? Between Religion and Perception* Ekim 2019'da Cambridge University Press etiketi ile çıkacak.